

Feliks Czyżewski

Gwara (morfologia i składnia) osady Łomazy

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Humaniora 31,
357-370

1976

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Institut Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej
Wydziału Humanistycznego UMCS

Feliks CZYŻEWSKI

Gwara (morfologia i składnia) osady Łomazy

Говор (морфология и синтаксис) жителей поселка Ломазы

Le dialecte (morphologie et syntaxe) de la localité Łomazy

Wybrany problemom gwary Łomaz poświęciłem dwa artykuły.¹ Ta praca jest próbą przedstawienia charakterystycznych zjawisk fleksyjnych, słowotwórczych i składniowych. Materiał do pracy zbierałem w latach 1970—1972 oraz 1974—1976² przez odpytywanie z kwestionariusza i zapis swobodnej rozmowy. Ta ostatnia metoda okazała się szczególnie przydatna przy badaniu składni. Gwarę Łomaz znam dobrze, jako autochton.

Osada Łomazy znajduje się około 20 km na południe od Białej Podlaskiej. Korzystne położenie osady, istniejącej już co najmniej od XV w.³, przy trakcie Wilno—Lublin—Kraków, na pograniczu Wielkiego Księstwa Litewskiego i Polski, doprowadziło w konsekwencji do wzrostu ekonomicznego. W 1568 r. Łomazy otrzymały prawa miejskie.⁴ Należy podkreślić, że tereny te, podobnie jak całe pogranicze Podlasia wraz z ziemiami Wielkiego Księstwa Litewskiego, zasiedlane były już od XIV w. przez Mazowszan i Rusinów.⁵ W okresie rozbiorów Łomazy należały do

¹ *Wpływy ukraińskie w gwarze osady Łomazy powiat Biała Podlaska*, Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, t. 15, Warszawa 1976, s. 105—118; *Zróżnicowanie fonetyczne gwary trzech pokoleń w Łomazach*, „Język Polski”, 1977, LVII, s. 108—112.

² Do niniejszego artykułu wyzyskano częściowo materiał zebrany do pracy magisterskiej pisanej pod kierunkiem prof. P. Smoczyńskiego.

³ B. Górny: *Monografia powiatu bialskiego*, Biała Podlaska 1939, s. 65.

⁴ S. Warchoł: *Nazwy miast Lubelszczyzny*, Lublin 1964, s. 126—128.

⁵ Por. M. Biernacka: *Wsie drobnoszlacheckie na Mazowszu i Podlasiu*, Wrocław 1966, s. 28; M. Buczyński: *Wschodniosłowiańskie wpływy językowe w gwarze wsi Huszcza powiat Biała Podlaska*, „Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska”, sectio F, vol. XXII, 1967, s. 223—224.

zaboru rosyjskiego i w tym czasie zamieszkiwało je dużo ludności prawosławnej. Obecnie Łomazy mają ok. 2 tys. mieszkańców, których głównym źródłem utrzymania jest rolnictwo. Niektórzy spośród generacji średniej i młodszej dojeżdżają do pracy do Białej Podlaskiej.

Jak wynika z przedstawionych danych, na gwara Łomaz oddziaływały w przeszłości zarówno dialekty wschodniosłowiańskie (ukraińskie i białoruskie), jak i dialekty polskie (mazowieckie), obecnie zaś wywiera wpływ polski język literacki (przede wszystkim na gwara pokolenia średniego i młodego) przez środki masowego przekazu i kontakty z mieszkańcami miast, co w konsekwencji prowadzi do zaniku gwary.

I FLEKSJA

W systemie fleksyjnym gwary Łomaz można wyróżnić następujące cechy nie notowane w języku ogólnopolskim.⁶

ODMIANA RZECZOWNIKÓW

A. W zakresie rzeczowników trzech rodzajów:

Wahania między deklinacją męską, żeńską i nijaką, np. (ten) *goronc*, *konż'el* 'pasma lnu', *murk* 'morga', *topol*, *v'ieńz'eń* 'więzienie', (ta) *boxenka*, *c'eń*, *pec*, *taboretka* 'taboretek, stołek'. Zjawisko mieszania rodzajów typowe jest dla innych gwar polskich; niektóre jednak przykłady można w tej gwarze tłumaczyć wpływem wschodniosłowiańskim.

B. W zakresie rzeczowników rodzaju męskiego:

1. Istnienie końcówki *-o*, *-o* w M. l. poj. rzeczowników zdrobniałych deklinacji męskiej, np.: *ż'aż'o*, *stryjo*, *tato*, *vujo*. Formy z *-o* są typowe dla dialektu mazowieckiego.⁷

2. Inna niż w języku ogólnopolskim dystrybucja końcówek w D. l. poj. u rzeczowników nieżywotnych mających końcówki *-u*, *-a*, np.: *bundura*, *garba*, *młyna*, *pluga*, *stoła*, *sufita*, *voza*, *vžoda*, *zeżyta*, obok *dešču*, *s'n'egu*, żywotne tylko *a-*, np.: *xłopa*, *kon'a*, *pros'aka*, *syna*. Kończówka *-a* jest właściwa dla wielu gwar.⁸

3. Powszechne występowanie u pokolenia najstarszego w C. l. poj. końcówki *-owi*, np.: *xłopcov'i*, *kotov'i*, *ks'enžov'i*, *panov'i*, *psov'i*, młodszy używają także form z *-u*, np.: *domu* || *domovi*, *synu* || *synovi*. Cel. z *-owi*

⁶ Pomijam tutaj w zasadzie te zjawiska fleksyjne i słowotwórcze, które są rezultatem wpływów ukraińskich. Por. Czyżewski: *Wpływy ukraińskie...*, s. 109—112.

⁷ Por. S. Urbańczyk: *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa 1968, s. 42.

⁸ B. Lindert: *Gwara gminy Spiczyn w województwie lubelskim*, Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, t. 1, Warszawa 1955, s. 213.

wykazuje tendencję ekspansywną, tak też jest w języku ogólnym i gwarach. Prof. Z. Stieber stwierdza: „W polskim języku literackim i dialektach południowych końcówka Dat. sg. *-ovi* jest dziś jedynie produktywna w odniesieniu do rzeczowników męskich. Kończówka *-u* ograniczona jest już jako archaizm do niewielkiej grupy rzeczowników: *panu, Bogu, bratu, chłopu, chłopcu, psu, kotu, księdzu*, ale na Podlasiu nawet *bratowi, chłopowi, chłopcowi, psowi*”.⁹

4. M. l. mn. tylko z końcówką *-y (-i)*; przykłady: *chłopy, chłopaki, chłigany, menšczyzny, pany, Polaki, sons'ady, varšavaki*.

5. Wyłączna końcówka *-ów* w Dop. l. mn. zarówno u rzeczowników twar-dotematowych, jak i miękkotematowych, powstała z dawnych tematów na *-u*, np.: *gospodażuf, goz'żuf, ognuf, panuf*.

6. Zachowanie M. l. mn. w funkcji B. w wyrazie *gość: pojechał v gos'c'e*.

7. Występowanie końcówki *-ami* w N. l. mn., np.: *bratam'i, gos'c'am'i, guspodażam'i, kuńam'i, lis'c'am'i, luz'am'i, pińenzam'i, votam'i*. Formy z *-m'i* w zasadzie w gwarze Łomaz nie są używane, w języku ogólnopolskim także należą do rzadkich.¹⁰

C. W zakresie rzeczowników rodzaju żeńskiego:

1. Istnienie rzeczownika typu *šos* 'szosa' kontynuującego dawny typ na *-i*.¹¹

2. Kończówka *-e* w M. l. mn. rzeczowników zakończonych na *-ś, -ć*, np.: *boles'c'e, kos'c'e, os'c'e, os'e, pińeńs'c'e, rados'c'e*, a także na *-s*: *šose*. Zjawisko to tłumaczy się tendencją do zastępowania *-i, -y* przez *-e*, ponieważ pod wpływem wschodnim końcówki *-e* przechodzi w *-i (-y)*.¹² Są to więc przykłady wymowy hiperpoprawnej.

3. D. l. mn. ma wyłącznie końcówkę *-ów*, np.: *babuf, chatuf, droguf, stodołuf, szkołuf*.

4. Występowanie w C. l. mn. końcówek *-om (-'um), -am*, np.: *kobyłam, krovam || krovom, s'vińom || s'vińum || s'vińam*. Formy z *-am* występują także w innych rodzajach pod wpływem wschodniosłowiańskim.

5. Istnienie w N. i Msc. l. mn. od *ręka* form *rencam'i, v rencaχ*.

D. W zakresie rzeczowników rodzaju nijakiego:

⁹ Z. Stieber: *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, cz. II, z. 1, *Fleksja imienna*, Warszawa 1971, s. 27; Por. też w gwarach, gdzie obok *-u, -ovi* jest *-ovu*, K. Dejna: *Dialekty polskie*, Wrocław 1973, s. 214—215; H. Górnowicz: *Dialekt malborski*, t. 1, *Fonetyka, fleksja i składnia*, Gdańsk 1967, s. 153.

¹⁰ Stieber: *op. cit.*, s. 29.

¹¹ Por. Lindert: *op. cit.*, s. 42.

¹² Por. W. Kuraszkiewicz: *Przegląd gwar województwa lubelskiego* [w:] *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego*, t. 1, Lublin 1932, s. 294; S. Urbańczyk [rec.]: *J. Trypućko: O języku „Wspomnień” Franciszka Mickiewicza*, *Studia Slavica Upsaliensia* 7, Upsala 1969 [w:] „Język Polski”, 1971, LI, s. 303.

1. D. l. mn. ma często końcówkę *-ów*, np.: *ź'ec'i || ź'ec'uf, načyńuf, s'm'ec'uf, panstvuf*.

2. Występowanie liczby podwójnej u rzeczowników *oczy, uszy*, (w funkcji liczby mnogiej) *z dvoma uχoma, z dvoma okam'i*.

ODMIANA ZAIMKÓW

1. Występowanie po przyimkach w odmianie zaimka *on, ona, ono* form wyłącznie z *ĩ-* zamiast *-ń*, np.: *Pšez ĩego to mam tyle kłopotu, Dla ĩich była baržo v'elka okaz'ĩa*.

2. Powszechne używanie dłuższych form zaimka *on* w przypadkach zależnych: *ĩego, ĩemu* a nie *go, mu*, np.: *Pšyńes'ti ĩego na druge stanovisko. Co ĩemu značy tyle roboty*.

ODMIANA PRZYMIOTNIKÓW

1. Występowanie w B. l. poj. r. ż. końcówki *-e*, np.: *dobre ks'onške, panne młode, glemboke studńe*. Jest to cecha mazowiecka.

2. Istnienie w M. l. mn. r. m. w połączeniu z rzeczownikami osobowymi końcówki *-e* np.: *młode χłopaki, stare χłopy, mondre luź'e*.

ODMIANA LICZEBNIKÓW

1. Zachowanie liczby podwójnej w wyrażeniu: *Un ma dva syny*.

2. Łączenie liczebników *dwa, trzy, cztery* z rzeczownikami w D. l. mn., np.: *Un ma dve kačkuf, U ĩego dve krovuf, troχi kuruf i tyle fšystkęgo*.

ODMIANA CZASOWNIKÓW

A. Czas teraźniejszy:

1. Występowanie form typu: *kašlam, oram* na wzór *špiewam, rozmawiam*.

2. Częste używanie w 1 os. l. mn. końcówki *-m*, np.: *b'iężem, ĩiź'em, Ńes'em* obok rzadkiej i spotykanej jedynie u najmłodszych *-my*: *rob'imy, piłujemy*. Formy z *-m* charakterystyczne są m. in. dla wschodnich terenów Polski.¹³

B. Czas przeszły:

1. Tworzenie na wzór ogólnopolskiego czasu przeszłego przez łączenie participium praeteriti activi II ze słowem posiłkowym, np.: *χoź'ilem, χoź'iles', nos'ilem, nos'iles'* itd., z akcentem jednak na trzeciej sylabie od końca. Inny akcent niż w języku ogólnopolskim i formy typu *ĩa žem χoź'it* świadczą o luźnym związku elementów składowych.

¹³ U r b a ń c y k: *op. cit.*, s. 49.

2. Istnienie w 3 os. l. mn. od czasowników *łać*, *siać*, *śmiać się* form typu *leři* na wzór *m'eři*.

3. Występowanie dwojenia, np.: *Moja mama łoż'iři. Tata byli f tar-taku.*

C. Czas przyszły:

Czas przyszły złożony tworzy się wg wzoru: *bede robił*. W gwarze Łomaz nie zanotowałem natomiast zróżnicowania w budowie tego czasu w zależności od rodzaju gramatycznego, o czym pisał K. Nitsch¹⁴, tzn. żeby rodzaj męski posługiwał się imiesłowem, a pozostałe bezokolicznikiem, np. *bede łoż'ił* (mężczyzna), *bede nos'ic'* (kobieta), *bede muvic'* (dziecko).

D. Tryb warunkowy:

Istnienie form typu *ja by vz'oł, ja by zrobił*.

E. Tryb rozkazujący:

Występowanie takich form trybu rozkazującego, jak: w l. poj. 2 os. *żic* ('jedź') obok *żic'c'e* (do osób starszych), 3 os. l. poj. *ńeχ ži*, w l. mn. 1 os. *żicmy*, 2 os. *żic'c'e*, 3 os. *ńeχ ježo*.

II SŁOWOTWÓRSTWO

Do charakterystycznych zjawisk słowotwórczych występujących w gwarze Łomaz należą:

NAZWY POSPOLITE

A. W zakresie rzeczowników:

1. Sufiks *-ak* wywodzący się z północnej Polski¹⁵, a historycznie należący do przyrostków starych.¹⁶ Tworzy on:

a) nazwy narzędzi, np.: *bijak* ('część u cepów'), *čerpak*, *drapak* ('zdarta miotła'), *krentak*,

b) nazwy znamionujące, np. *χuderlak* ('chudy człowiek'), *zdeχlak* ('o chudej świni'), *χarlak* ('człowiek słaby, chorowity, też nędzne prosię'), *plevniak* ('prosię karmione plewami'), *s'lepak* ('człowiek, który zbyt słabo widzi'), *swojak* ('krewny'), *potsv'iniak* ('młode prosię'), *pružniak* ('człowiek leniwy'),

c) nazwy zwierząt niedorosłych, np. *c'elak*, *jağn'ak*, *łośak* ('młody koń do półtora roku'), *pros'ak*, *ps'ak*, *žrebak*. Te kategorie nazw tworzy także o wiele rzadszy w gwarze Łomaz przyrostek *-ę* (*-e*), np.: *kurče*, *pros'e*.

¹⁴ K. Nitsch: *Tajemnica polskiego czasu przeszłego złożonego*, „Język Polski” 1956, XXXVI, s. 195.

¹⁵ Urbańczyk: *op. cit.*, s. 40.

¹⁶ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk: *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1951, s. 199, 202, 209.

Z badań A. Kowalskiej¹⁷ wynika, że istnieje wyraźna granica między sufiksem *-ę* a *-ak*. I tak na północ od Wisły i Bugu występują formacje z *-ak*, na południe zaś, obejmując m. in. teren byłego powiatu Biała Podlaska, z *-ę*. Chociaż, jak stwierdza autorka, sufiks *-ak* zaczyna się szerzyć na południe od tej granicy. Notowany jest także w południowej Lubelszczyźnie.¹⁸

d) nazwy odśrodkowe, np.: *m'iąk* 'pas pola minięty przy oraniu', *popsećniak* 'zaorany poprzeczny pas na końcu zagonu',

e) nazwy mieszkańców od nazw miejscowości, np.: *Dubovak*, *Lubelak*, *Rossośćak* (mieszkaniec *Dubowa*, *Lublina*, *Rossosza*). Formant ten obok *-ec* jest jednym z najczęściej używanych na tym terenie.¹⁹

2. Sufiks *-ka* występujący w:

a) licznych zdrobnieniach od rzeczowników: *gonska*, *konż'atka* 'kądziel, pasmo lnu', *řiřteřka*,

b) nazwach żeńskości: *naućyc'elka*, *tkaćka*, *vnućka* itd.,

c) nazwach narzędzi i czynności utworzonych od czasowników: *gatka* (:*gadać*), *kořyska*, *młocka*, *orka*, *polevaćka*,

d) nazwach rzeczowników ogólnopochodnych: *puz'omka*, *pużećka* itd.

3. Sufiks *-ek* tworzący:

a) liczne zdrobnienia od podstaw rzeczownikowych, np.: *byćek*, *dašek*, *dronček*, *kuferek*, *ptašek*, *sořtysek* 'sořtys',

b) nazwy wytworów, np.: *oborożek* 'bróg', *postronek* 'powróz', *vyskropek* 'chleb upieczony z resztek ciasta',

c) nazwy znamionujące, np.: *s'ivek* 'siwy koń', *pomorek* || *zamorek* 'chuda świnia', *żułtek* 'Chińczyk'.

4. Przyrostek *-ik* występuje w:

a) nazwach znamionujących, np.: *młoż'ik*, *popsećnik*, *staryk* 'lekceważąco o człowieku jeszcze nie starym',

b) nazwach narzędzi, np. *buż'ik*, *c'ońnik*,

c) nazwach pomniejszających, np.: *końik*, *nożyk*, *stořik*.

5. Przyrostek *-(n)ik* używany w:

a) nazwach działacza, np.: *řarařnik* || *kařtrovńik* 'człowiek zajmujący się trzebieniem zwierząt',

¹⁷ A. Kowalska: *Zróźnicowanie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia. Rzeczownik*, t. 1, Atlas, cz. 2, *Wykazy i komentarze do map 1—100*, Wrocław 1975, s. 70, mapa 31.

¹⁸ T. Malec: *Budowa słowotwórcza rzeczowników i przymiotników w gwarze wsi Rachanie pod Tomaszowem Lubelskim*, Warszawa 1976, s. 24.

¹⁹ B. Lindert: *Przyrostki tworzące nazwy mieszkańców na terenie województwa lubelskiego*, „*Onomastica*”, 1963, VIII, jak wynika z tabeli na s. 325, na terenie b. pow. Biała Podlaska są 33 przykł. z sufiksem *-ak*.

b) nazwach narzędzi, np.: *s'evník*, *značník* 'przyrząd do wyznaczania rzędków przed sadzeniem kapusty',

c) nazwach przestrzennych, np.: *gulembník* 'klatka na gołębie', *kurník* 'pomieszczenie dla kur',

d) nazwach znamionujących, np.: *cholerník* 'człowiek nerwowy', *suxotník* 'człowiek chudy stwarzający wrażenie chorego'.

6. Sufiks *-arz (-aš)* tworzący nazwy działacza od podstaw rzeczownikowych lub czasownikowych, np. *blačaš*, *χandlaš*, *kos'aš*, *p'ekaš*.

7. Przyrostek *-acz* istniejący w:

a) nazwach działacza będących formami odczasownikowymi, np.: *ko-pač*, *orač*, *v'ionzač*, *z'b'erač*,

b) nazwach znamionujących, np.: *brodač*, *s'ilač*, *vonsač*,

c) nazwach narzędzi, np.: *prač* 'kijanka', *pogžebač*,

8. Sufiks *-isko (-ysko)* występujący w:

a) nazwach przestrzennych, np.: *domov'isko* 'miejsce, gdzie stał dom', *gryčysko* 'pole po skoszonej gryce', *kartoflisko* 'pole po kartoflach', *ofs'isko*, *pšeničysko*, *žytńisko* 'pole po skoszonym owsie, pszenicy życie',

b) nazwach trzoneków narzędzi, np.: *b'ičysko*, *grablisko* 'trzonek grabli', *kos'isko*, *topožysko* 'trzonek siekiery',

c) augmentatywach, np.: *χam'isko*, *zlož'ejisko*.

9. Przyrostek *-anie* tworzący formacje oznaczające nazwy czynności i stanów od podstaw czasownikowych, np.: *brunovańe*, *łamańe* 'ból w kościach', *pšymavańe* 'zmuszanie do jedzenia'.

10. Sufiks *-awka* występujący w:

a) nazwach przedmiotów, np.: *huřdafka* 'huštawka',

b) nazwach stanów, np.: *drygafka* (:*drygać*, *drgać*), *dyχafka* 'astma', są to formacje odczasownikowe.

11. Sufiks *-anka* tworzący nazwy potraw i narzędzi od podstaw rzeczownikowym, np.: *jagož'anka* 'zupa z jagód', *kijanka* 'kij u maślniczki'.

12. Przyrostek *-ątko (-ontko)* występujący w nazwach deminutywnych używany na oznaczenie istot bardzo małych, np.: *jagńontko*, *geńs'ontko*, *pros'ontko*.

13. Sufiks *-inie* tworzący nazwy odpadków roślin i pędów od podstawy rzeczownikowej, np.: *groχov'ine*, *makov'ine*, *stronkov'ine*.

14. Przyrostek *-ica* występujący w:

a) nazwach narzędzi głównie od czasowników, np.: *c'es'lica* 'narzędzie do dłubania niecek', *maglowńica* 'drewniane narzędzie do maglowania', *m'endlica* 'przyrząd do międlenia',

b) nazwach żeńskości, np.: *bratańica*, *čarovńica*, *s'oščyńica*,

c) nazwach znamionujących, np.: *b'eľica* 'ziemia biała, niezbyt urodzajna', *lodovica* 'gołoledź', *temp'ica* 'tępa siekiera', *zimńica* 'zimno'.

15. Nazwy materiałowe tworzy przyrostek *-yna* od podstaw rzeczownikowych, np.: *païončyna*, *voščyna* 'wędza'.

16. Przyrostek *-ura* wystąpił w 3 wyrazach: *baïdura* 'człowiek opowiadający rzeczy niewiarygodne', *ńemčura* 'człowiek małomówny', *vičura* 'wicher'.

17. Nazwy znamionujące tworzy przyrostek *-uga*: *b'iaługa* 'grunt łąkowy, biały', *s'm'ec'uga* 'o człowieku, który śmieci'.

18. Sufiks *-al* wystąpił w wyrazach: *bžučal* 'człowiek z dużym brzuchem', *nočal* || *nosal* 'człowiek z dużym nosem'.

Z przyrostków rzeczownikowych w badanej gwarze częste są: *-ak*, *-ek*, *-nik*, *-ec*, *-isko* (*-ysko*). Szczególną ekspansywność (widoczną przede wszystkim w gwarze średniego i młodego pokolenia) wykazuje *-ak*, wypierając formacje z *-ę*, *-ątko*, *-uk*, do rzadkich natomiast należą: *-ai*, *-uga*²⁰, *-ura*, podobnie jak w innych gwarach.²¹

B. W zakresie przymiotników:

1. Przyrostek *-ny* (*-nyĭ*) tworzący:

a) przymiotniki materiałowe, np.: *kam'ięennyĭ*, *želazny* || *želaznyĭ*, *žytńiĭ*,

b) przymiotniki czynnościowe od czasowników, np.: *kup'ionyiĭ* || *kupčy*, *pokrašonyiĭ* || *pokrašony*,

c) przymiotniki własnościowe od rzeczowników, np.: *letńiĭ*, *v'iosennyĭ* || *v'iosenny*, *viškńiĭ* || *viškny*.

2. Sufiks *-owy* tworzy: a) przymiotniki odrzeczownikowe przynależnościowe, własnościowe i podobieństwa, np.: *čľibovyĭ* || *čľibovy*, *kšyžove* (drogi), *p'jaskovy*, *sosnovy*, notowany jest także w innych gwarach²². Występuje także w nazwach kobiet od zawodu (stanowiska) męża, np.: *kovalova*, *młynażova*²³, *vuiťova*. Sufiks ten wykazuje charakter ekspansywny (szczególnie w pokoleniu średnim) wypierając obcy systemowi *-icha*, np. *stolažyča*.

²⁰ Por. H. Gaertner: *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, cz. 1—3, Lwów 1931—1938, sufiksy z podstawowym *-g-* są mało produktywne także w języku ogólnym.

²¹ Por. Malec: *op. cit.*, s. 24, 74, autor wymienia 8 formacji z sufiksem *-al*, 2 z *-ura*, natomiast z *-uga* brak.

²² Por. H. Górniewicz: *Dialekt malborski*, t. 2, *Słownik*, z. 1 A—O, Gdańsk 1973, np. *majovi*, *malinovi*, *olšovi*.

²³ *Ibidem*, s. 247, sufiks ten na północy jest powszechny.

3. Nie spotykany w języku ogólnopolskim sufiks *-uczki*²⁴, w gwarze Łomaz zanotowałem w wyrazie *malučki* ('bardzo mały') oraz *malučko* ('b. mały').

4. Przyrostek *-any* występuje w przymiotnikach materiałowych, np.: *żevany, ofs'any, skużany*.

5. Z innych typowych dla tych terenów odnotować warto sufiksy: *-utki, -uški, -uchny, -eńki, -usienki, -uteńki* tworzące przymiotniki zdrabniające, np.: *drobńuχny, malutki, m'ilutki, malus'eńki, vesoluteńki*.²⁵

6. Przymiotniki przynależnościowe charakterystyczne są z sufiksami: *-ów, -ski, -yn*, np.: *oǰucuf, χłopski, oǰcoski, stryχkuf* (zagon), *maččyn* (far-tuch). Formacje z *-ów, -ski* częste są w gwarach.²⁶

C. W zakresie czasowników:

1. Przyrostek *-ać* występujący w czasownikach wyrażających czynności: *kałatać, mamrotac'* ('mówić niewyraźnie') *rypac'* ('skrzypieć drzwiami').

2. Sufiks *-ywa- (-iwa-)* tworzy w badanej gwarze następujące wyrazy: *kupyvac', pšyimyvac', vyimyvac'*. Hiperyzmy te powstały na tle zastępowania małopolskiego typu *pokazować, zastugować* przez mazowiecki *pokazywać, zastugiwać*. Łomazianie bowiem wprowadzając nowy, nieznan na Mazowszu zakres użycia *-ywa-* na czasowniki bez przedrostka lub słowotwórczo niepodzielne, doprowadzili do rozszerzenia tej cechy. Przykłady tego typu, notowane także w innych gwarach²⁷, potwierdzają pierwszą formułę rozwoju morfologicznego J. Kuryłowicza, wg której system naśladowujący rozszerza cechę naśladowaną.

NAZWY WŁASNE

A) Sposoby tworzenia nazwisk:

1. Nazwiska kobiet zameężnych tworzy się przy pomocy następujących sufiksów:

a) *-icha (-ycha)*, np.: *Denyčyχa (:Deneko), Polupčyχa (:Polubiec), Ša-*

²⁴ Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk: *op. cit.*, s. 232.

²⁵ Por. Urbańczyk: *op. cit.*, s. 40, sufiks *-eńki* właściwy jest dla gwar z pogranicza ukraińsko-białoruskiego.

²⁶ Por. Górnowicz: *op. cit.*, s. 184, 247; Malec: *op. cit.*, s. 86—87; M. Szymczak: *Gwara Domaniewka i wsi okolicznych w powiecie łęczyckim*, Łódź 1961, s. 204—205.

²⁷ Por. interpretację tego zjawiska w pracy H. Górnowicz: *Kujawskie przedrostkowe iteratywa typu „potskakywać”*, „Język Polski”, 1962, XLII, s. 381—384.

tałixa (:Szatał, :Szatałowicz). Formacje te mają zabarwienie ujemne, szczególnie odczuwane przez młodych;²⁸

b) częstym (przede wszystkim w gwarze pokolenia młodego) jest sufix *-owa*, np.: *Įarošukova* (:Jaroszuk), *Maz'ejukova* (:Maziejuk), *Veremkova* (:Weremko);

c) obocznym sufiksem do *-owa* jest *-ka*, np.: *Arseńučka* (:Arseniuk), *Panas'učka* (*Panasiuk*).

2. Nazwiska dziewcząt (w gwarze starszego pokolenia) tworzy się przez dodanie sufiksu do nazwiska lub imienia ojca:

a) w funkcji tej częsty jest przyrostek *-owa*, np.: *Afina Polupcova*, *Ańelka Pavłova*;

b) nieco rzadszym niż poprzedni jest *-ów*, np.: *Marys'ka Zajoncuf*, *Stas'ka Antonovičuf*, *Krys'ka Antkuf*, dop. *Marys'ki Zajoncuf*, *Stas'ki Antonovičuf*, *Krys'ki Antkuf*.

Młodzi natomiast używają przyrostków: *-ówna*, np.: *Ołix'virovičuvna*, *Sostakevičuvna* lub *-anka*, np.: *Sokulščanka*, *Sudejčanka*.

3. Do oznaczania chłopców używa się:

a) patronimicznego sufiksu *-ów*, np.: *Kaz'ik Įarošukuf*, *Stas'ek Polupcuf*, *Įanek Miχałuf*, dop. *Kaz'ika Įarošukuf*, *Stas'ka Polupcuf*, *Įanka Miχałuf* itd.

b) bądź *-ich*: *Įanek Bańkos'kiχ*, *Vładek Sokulskiχ* itd.

c) wreszcie: *-uk*, *-czuk*, np.: od imienia: *Įańuk* (:Jan), *Miχałuk* (:Michał), *Pavluk* (:Paweł) lub nazwiska: *Derlučuk* (:Derluk :Derlukiewicz), *Bańkoščuk* (:Bańkowski). Formacje te mają zabarwienie ujemne.

B) przy tworzeniu terenowych nazw dzierzawczych używany jest sufix *-owy*, np.: *Įanove*, *Kaz'ove* (pole), *Mikołajovy* (las), *Staxova* (łąka).

III UWAGI O SKŁADNI

Ograniczę się do podania kilku najbardziej typowych zjawisk składniowych występujących na badanym terenie, posługując się materiałem najbardziej reprezentatywnym dla pokolenia najstarszego i średniego.

1. Przewaga zdań współrzędnych nad podrzędnymi jest charakterystyczna dla badanej gwary. Zjawisko takie zachodzi we wszystkich dialektach, a także w języku ogólnym.²⁹ Hipotaksa występuje jedynie u świetnych gawędziarzy.

2. Powszechna jest konstrukcja zdań z imiesłowami na *-szy*.³⁰ Przy-

²⁸ Por. S. Warchoł: *O ekspresywnej funkcji formantów tworzących nazwiska córek, synów i żon w gwarach Ziemi Stężyckiej*, Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, 1973, t. XIX, s. 164—165.

²⁹ Urbańczyk: *op. cit.*, s. 55.

³⁰ Buczyński: *op. cit.*, s. 231.

kłady: *Ne iáčšy įestes* 'Jesteś głodny'. *Byfšy čas umyłbys' podłoge*. 'Mając czas umyłbyś podłogę'. *Zm'izerńafšy vyglondaš*. 'Jesteś mizerny, słaby'. *Z'ž'ixo pšyieχafšy bylby z nam'i*. 'Gdyby Zdzich przyjechał, byłby z nami'. Imiesłów ten charakterystyczny jest dla terenów wschodnich.³¹

3. Najstarsi używają następujących wskaźników zespolenia: *aby, bo, by, co || že, žeby, įak*.

4. Spójnik *zanim* nie jest używany w ogóle, a w to miejsce występuje *zaczym*, np.: *Začym įa ugotuįe, ty vruc'iš*.

5. Podobnie spójnik *ponieważ*, zastępowany jest przez *kiedy, bo*, np.: *Po co χłopcóm motor, kedy oni ne zdatne įez'ž'ic' tym motorem*. 'Chłopcóm niepotrzebny jest motor (motocykl), ponieważ nie umieją nim jeździć'. *Čemu ty ne zgas'it s'v'iatla? Bo įa byl v χliv'e*. 'Ponieważ byłem w chlewie'.

6. Spójniki w gwarach są mniej wyspecjalizowane niż w języku ogólnym. Gwarowemu *jak* odpowiadają: *gdy, skoro, kiedy, jeśli, jeżeli*.³² Przykłady: *Įak na bednego to za dužo neščeńs'c*. *Įak zaože, to pšyįde do c'e'b'e*. 'Jeśli zaorzę, to przyjdę do ciebie'. *Įak vruc'iš do domu, to vdepńiį do mńe*. 'Gdy (skoro) wrócisz do domu, przyjdź do mnie'. *Įak zmluc'im, to bež'eš muk puįs'c do įego*. 'Gdy zmlócimy, będziesz mógł pójść do niego'. *Įak s'e vys'pi, to povim įemu*. 'Gdy się wyśpi, to powiem mu'.

7. Innym przykładem wielofunkcyjności jest wyraz *co*³³, zastępujący m. in. zaimek *który*, np.: *Įa tanten rover, co brał f Polupca...* 'Tamten rower, który brałem u Polubca...' A także spójnik *że*, np.: *V'iš, co un dopiro pšyšet*. 'Wiesz, że on dopiero przyszedł'.

8. Z charakterystycznych zapowiedników zespolenia wymienić trzeba *toš tak, o*, np.: *Toš tak, bež'eš χliv murovał*. *Oį, to tylko kurńik*. *Oį ne baržo drogo*.

9. Występują wyłącznie formy na *-i* w czasowniku z podmiotami wszystkich rodzajów, np.: *Krovvy s'e pasłi; ž'ec'i byli f škole*.

10. Zgodność między podmiotem a orzeczeniem co do liczby układa się czasem inaczej niż w języku literackim, zwłaszcza gdy podmiot jest rzeczownikiem zbiorowym³⁴, np.: *Čšy pros'uki i mac'ora zostala*.

11. Podmiot lub dopełnienie w zdaniu mogą być wyrażone przez rze-

³¹ Urbańczyk: *op. cit.*, s. 56.

³² Z. Sobierajski: *Gwary kujawskie*, Poznań 1952, s. 114.

³³ N. Perczyńska: *Wybrane cechy składniowo-stylistyczne polszczyzny mówionej (na materiale gwary północnomazowieckiej wsi Szczutowo i okolic)*, Wrocław 1975, s. 39.

³⁴ Sobierajski: *op. cit.*, s. 111.

czownik i zaimek osobowy równocześnie, rzeczownik jest jak gdyby wzmocniony zaimkiem³⁵, np.: *Naš ten p'esak to by teš potrafił z'ies'c'.*

12. Rzeczownik w funkcji orzecznika występuje zawsze w mianowniku, a nie w narzędniku. Np.: *Un spravedl'ivy človek, a ja kanc'aš jestem.* Taka konstrukcja należy do archaicznych.³⁶

13. Orzeczenie imienne występuje dość często bez łącznika *jest*. Np.: *Una głup'ia baba. Tamte pros'učki od rabej s'v'ini, a te od b'ialej. My nie krevne, my nie kuzyny.* Zjawisko to jest dość częste w języku mówionym i gwarach wschodnich.

14. Niezgodność ze składnią ogólnopolską w użyciu czasownika zaprzeczonego, np.: *N'e piš to. N'e rup to. I'ego nie imponuje.* ('Nie imponuje mu to').

15. Godna podkreślenia jest modyfikacja uczuciowo-ekspresywna. Większą siłą ekspresji nadaje się wypowiedziom przez powtórzenie pewnych części zdania.³⁷ Np.: *To mełic'ia jęχala, a to zafše vylatuje ten p'jesek, a to nie vylec'ał. To penkla škura* (na dłoni).

WNIOSKI KOŃCOWE

Przedstawiony materiał dowiódł, że gwara Łomaz wykazuje wiele powiązań z dialektem mazowieckim, są to m. in. formy: *v'ijž'e te stare babe*, końcówka *-m* w 1 os. l. mn. cz. przeszłego, istnienie form typu *s'eři*, znaczna produktywność przyrostka *-yvac'* w czasownikach, wyraźna ekspansja przyrostka *-ak* w miejsce *-ę (-e)* np.: *kurčak*, a także z gwarami ukraińskimi, np.: występowanie przyrostka *-uk* w nazwiskach chłopców, częste konstrukcje z imiesłowami na *-szy*, np.: *On jest napifšy*. Prezentowane zjawiska językowe utrzymują się silnie w gwarze najstarszego pokolenia, natomiast o wiele słabiej u pokolenia młodszego, które często przy niedostatecznym opanowaniu języka literackiego tworzy formy hiperpoprawne.

РЕЗЮМЕ

В настоящей статье представлены некоторые морфологические и синтаксические явления говора жителей поселка Ломазы, расположенного в южной части Бялоподляского воеводства, который в прошлом лежал на границе Великого Литовского княжества и Польши.

³⁵ M. Łesiów: *Uwagi o fleksji i składni gwary hutniańskiej*, Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, 1959, t. IV, s. 110.

³⁶ Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk: *Gramatyka...*, Warszawa 1956, s. 403—404.

³⁷ Łesiów: *op. cit.*, s. 111.

Автор работы отмечает, что на формирование современного говора жителей Ломаз большое влияние оказала история. В их языке можно найти значительные связи с соседними диалектами — мазовецким и восточноевропейскими (украинским). Обнаружены, например, такие черты мазовецкого диалекта, как существование форм типа *viŹe te stare babe*, окончание *-m* в I лице мн. ч. прошедшего времени, а также таких форм, как *sieli*, значительная экспансивность глагольного суффикса *-ywać*, выступающего шире, чем на Мазовше, — не только в приставочных глаголах; из словообразовательных явлений следует отметить суффикс *-ak*, вытесняющий *-ę*. Как установлено, украинские языковые признаки наблюдаются в речи представителей старого поколения (подробно мы их рассмотрим в другой работе, здесь же представлены только те, которые не воспринимаются говорящими как чужие системы). К ним относятся патронические образования с суффиксом *-uk*, конструкции с причастиями на *-szy*.

Из синтаксических явлений в работе проанализированы те, которые отличаются от литературного языка, например, преобладание сложносочиненных предложений над сложноподчиненными, многофункциональность местоимения *co*, существование архаичной формы именной части сказуемого, выраженная существительным в именительном падеже.

Результаты анализа позволяют утверждать об исчезновении этого говора. Устойчивы диалектические признаки в речи старых людей; речь же молодых, вследствие влияния средств массовой информации и контакта с городом теряет их. Гиперизмы, возникающие в речи молодого поколения, объясняются недостаточным овладением литературного языка.

R É S U M É

Dans l'article on a présenté les phénomènes morphologiques et syntaxiques choisis du dialecte de Łomazy. La localité, située au sud de la voïévodie de Biała Podlaska, se trouvait au passé, à la frontière du Grand Duché de Lituanie et de la Pologne.

Dans le travail on a démontré que l'histoire de la localité avait considérablement influencé la forme du dialecte contemporain de Łomazy. La langue des habitants de Łomazy démontre des connexités considérables avec les dialectes voisins, c'est-à-dire avec le dialecte masovien et avec ce slave d'est (ukrainien). Dans le dialecte étudié on a distingué, entre autres, tels traits caractéristiques mosoviens que: l'existence des formes du type: *viŹe te stare babe*, la terminaison *-m* à la 1 pers. du pl. du passé, l'existence des formes du type *sieli*, l'expansivité considérable du suffixe verbal *-ywać* paraissant dans l'étendue plus vaste qu'en Masovie, car non seulement dans les verbes avec les préfixes; des phénomènes de formation des mots remarquable c'est le suffixe *-ak* qui chasse le suffixe *-ę*. Les traits linguistiques caractéristiques ukrainiens, comme on a constaté — paraissent dans le dialecte de la plus vieille génération (on les a discutés ailleurs de la façon plus particulière, ici on a présenté seulement ceux qui sont sentis, par les parlants comme étrangers au système). Ce sont, entre autres, les formations patronymiques avec le suffixe *-uk*, les constructions avec les participes en *-szy*.

Des phénomènes de syntaxe on a discuté ceux qui sont différents de la langue littéraire. On a présenté, entre autres, les phénomènes syntaxiques tels que: supériorité numérique des propositions coordonnées sur celles subordonnées, diverses fonctions du pronom *co*, l'usage de la forme archaïque de l'attribut en nominatif.

En somme on a constaté que le dialecte étudié subit l'extinction. En effet, les traits de dialecte se sont conservés dans la plus vaste mesure chez les plus vieux, les jeunes par contre, en conséquence de l'influence des moyens audio-visuels et du contact avec la ville, perdent les empreintes dialectales. Les hypérismes, formés dans le dialecte de jeune génération s'expliquent avec une connaissance inexacte de la langue littéraire.